

doel en werkwijze van de Stichting voor Milieu - edukatie.

Chr. Incas Jeskeramus

N o t a :

D o e l e n w e r k w i j z e

v a n d e

S t i c h t i n g v o o r M i l i e u - e d u k a t i e

met twee bijlagen:

1. Rapport over doel en werkwijze van de Stichting voor Milieu-edukatie
2. Werkzaamheden van de Stichting voor Milieu-edukatie, in het bijzonder voor de tentoonstelling "Energie Edukatief"; nota van juni 1976.

U t r e c h t, 15 n o v e m b e r 1976

Doel en werkwijze van de Stichting voor Milieu-edukatie.

De Stichting voor Milieu-edukatie bestaat sinds mei 1975. Zij stelt zich ten doel om "een zo breed mogelijk publiek op edukatieve wijze voor te lichten over problemen met betrekking tot het leefmilieu en het menselijk welzijn in onze samenleving en wel op een zodanige wijze, dat de aktiviteiten van de Stichting een bijdrage kunnen leveren tot bewustwording en een daadwerkelijke inzet om oplossingen dienaangaande te vinden". Zo is het in de officiële doelstelling van de Stichting geformuleerd. Door de instelling van deze Stichting is vorm gegeven aan iets dat al veel langer bestond. De incidentele medewerkers hebben zich in het verleden intensief bezig gehouden met milieu-edukatief werk, dat als een aanzet kan worden beschouwd tot de opvatting van de Stichting over wat milieu-edukatie eigenlijk behelst. Met name kunnen genoemd worden "Week van de Aarde", "Milieu en Projekt" als landelijke aktiviteiten en het werk van "Gezin en Milieu" in de Utrechtse regio; maar er zijn veel meer projekten te noemen. De konkrete aanleiding voor de Stichting vormde het initiatief van een tentoonstelling over kernenergie, waaraan in de praktijk grote behoefte was. Bij de verschillende groepen die hierin participeerden bestond of ontstond het inzicht dat de motivering voor deze tentoonstelling een zeer fundamentele was, ver uitgaande boven de problematiek van de kernenergie als zodanig.
Instanties die zich met voorlichting inzake milieukwesties bezighouden doen dit in het algemeen vanuit een "disciplinair" uitgangspunt. Wetenschappelijke en technische informatie dient om maatschappelijke vragen te kunnen beantwoorden, zonder dat deze vragen zelf ter diskussie gesteld worden. Milieu-edukatie in de wijdste zin zou dit eigenlijk moeten doorbreken. De werkelijkheid waarin de mens verkeert is tot stand gekomen door verandering van de natuur rond hem. De tegenstelling mens-natuur is een fundamentele en de fouten in de wijze waarop de menselijke samenleving de natuur omvormt zijn een uitdaging om over die sociale werkelijkheid na te denken. Inzicht in de milieuproblematiek vormt een zeer belangrijk middel tot bewustwording van de vragen, waar het in onze maatschappij om gaat, en milieu-edukatie een middel tot sociale emancipatie van de mensen.
In de bestaande strukturen blijkt voor een dergelijke opvatting van milieu-edukatie nauwelijks plaats te zijn. Milieu-voorlichting behelst òf een zijtak van een specifieke technische of wetenschappelijke problematiek ("De milieu-aspekten van de kernenergie" bijvoorbeeld of het "milieumodel" in de ruimtelijke ordening), òf ze wordt als een soort verlengstuk gezien van natuur-edukatie. In het eerste geval beroept men zich op objektieve infor-

matie betreffende deelaspekten. De aktiviteiten van de aldus ingelichte burger zijn gericht op het vertrouwen dat hij geeft aan deskundigen t.a.v. die deelaspekten. In het tweede geval staat de betrekking "beleven-kennen-handelen" centraal en dat handelen beoogt dan te zijn een voorzichtig omgaan met de natuur die ons nog rest: verantwoordelijkheid dus bij individueel gedrag. Dit zijn nuttige doelstellingen, waaraan zeker gewerkt moet worden. Maar ze omvatten niet de "milieu-edukatie" zoals die hierboven omschreven is. Ze zijn door hun deel-gerichtheid niet objektief en waardevrij, al pretenderen ze dat vaak wel te zijn, en ze zijn beide onverwezenlijkbaar als er niet tegelijk en in samenspraak hiermee een maatschappelijke en meer omvattende vorm van milieu-edukatie bestaat. Daarom lijkt het, dat voor de Stichting voor Milieu-edukatie zeker plaats is naast bestaande organisaties, waarvan de betekenis algemeen is aanvaard. Haar specifieke taak is dan om aan de hand van specifieke milieu-problemen zoals kernenergie de meestal tamelijk stereotiepe maatschappelijke mechanismen bloot te leggen waaruit milieu-problemen voortkomen. Het zal zeker geen gemakkelijke taak zijn.
Eén van de konsekwenties die uit de geschetste gedachtengang volgt is de principieel andere geaardheid van het uitgangspunt ten opzichte van andere organisaties. Samenwerking moet nagestreefd worden, maar er moet een zodanige autonomie gewaarborgd zijn, dat de doelstelling niet ondergaat in een warnet van kompromissen, die in eerste instantie de essentie van de doelstelling aantasten, een maatschappelijke milieu-edukatie te zijn. Een tweede konsekwentie is, dat de "docerende" vorm: een in één richting verlopende informatiestroom niet is vol te houden. Er zal dialoog moeten zijn tussen de gevende en nemende partij, waarbij de grens tussen subjektieve stellingname en objektieve informatie nooit te trekken zal zijn, maar altijd in het oog dient te worden gehouden. Met deze wijze van benaderen van de milieu-problematiek wordt getracht de scholen te bereiken. Vooral hogere klassen van basisscholen en lagere klassen in het voortgezet onderwijs worden hierin betrokken - in het bijzonder in samenspraak met docenten en docentenopleidingen. Daarnaast worden ook buitenschoolse groeperingen benaderd als vormingswerkers, werkende jongeren en huisvrouwen, terwijl van specifieke groeperingen de kerkelijke organisaties, politieke partijen en vakbonden genoemd kunnen worden. In deze groepen is zeker belangstelling.
Het eerste "eigen" projekt van de Stichting vormt de tentoonstelling "Energie Edukatief", in het bijzonder toegespitst op kernenergie, waarin gepoogd is om aan de uitgangspunten een konkrete vorm te geven: op basis van een maatschappelijke analyse wordt de vraag gesteld: "Waarom kernenergie?"; op basis van een ekologische analyse: "Wat zijn de konsekwenties?"

Kombinatie van beide levert de kontroversen op, tenslotte resulterend in een nieuwe vraag: "Zou 't niet anders kunnen?" en opwekkend tot eigen initiatieven. Voor dit laatste werd aan de tentoonstelling een vervolg gegeven, dat door plaatselijke groeperingen verder is uit te bouwen. Dit is tot nu toe echter te gebrekkig door het ontbreken van mankracht. De tentoonstelling is tot nu toe op 35 plaatsen in Nederland geweest.
Bij het ontwikkelen van aktiviteiten als de tentoonstelling "Energie Edukatief" moet de Stichting terugvallen op inzichten en ervaringen van anderen. De kontakten die hiervoor bestaan zijn naar de aard van hun bijdrage in vier kategorieën in te delen:

1. wetenschappelijke kontakten - voor het leveren van de basisinformatie.
2. kontakten met milieu-organisaties en maatschappelijk georiënteerde groeperingen - voor het verband tussen milieu en maatschappij.
3. kontakten met organisaties voor onderwijs en vorming - voor de didaktische problematiek.
4. technische en praktische kontakten - voor hulp bij de samenstelling van het materiaal.

Er zijn intensieve kontakten met een groot aantal groeperingen. Dat is van belang, omdat zonder hen realisering van de doelstelling onmogelijk zou zijn.
Zoals reeds gezegd werd, is de Stichting voortgekomen uit de organisatie van de tentoonstelling "Energie Edukatief". Ze is dus met het "doen" begonnen en de omschrijving van doelstellingen vormt al een tweede fase. Daarmee komen dan tegelijk de plannen naar voren, waarmee de Stichting haar bestaansrecht en haar uitbreiding wil rechtvaardigen. Veel van deze plannen vormen een logische voortzetting van de ontwikkeling die voordien al bestond. De aktiviteiten die in deze hoedanigheid zijn verricht vormen het stramien voor de werkzaamheden van de toekomst en deze omvatten:

- tentoonstellingen over algemene milieu-problemen.
- populaire boekjes i.h.b. vanuit specifieke onderwerpen.
- leseenheden en projekten.
- kursussen - in het bijzonder kaderkursussen voor vormingswerkers, onderwijzers e.d.
- lezingen en andere vormen van direkte overdracht.
- films en diaseries.

Voor realisatie moet onderscheid worden gemaakt tussen een korte termijn planning en een lange termijn planning.
De korte termijn planning omvat in eerste instantie het handhaven en bijwerken van de momenteel nog rondreizende tentoonstelling als:

- verandering van de panelen (meer visueel materiaal, minder woorden).
- dia projektie.
- een maquette van zonnehuizen, warmtepompen en energiecircuits.

Veel aandacht zal moeten worden besteed aan de "nazorg" van de tentoonstelling en in aansluiting daarop het ontwikkelen van lespakketten, scholingsmateriaal. Ook bestaat de behoefte om deel-aspekten uit de tentoonstelling nader uit te diepen in kleine mobiele tentoonstellingen (alternatieve vormen van energieopwekking, relatie tussen energieverbruik en diverse maatschappelijke ontwikkelingen als infrastrukturen, werkloosheid e.d., het tot stand komen van een energiebeleid, etc.), die de tentoonstelling "nareizen" in scholen, vormingsinstituten e.d. Om deze plannen te kunnen realiseren is overigens een minimale staf van vijf medewerkers vereist: een koördinator, een begeleider, een administrateur, een vormingswerker en een vormgever. Ook bestaan plannen om het oude projekt "Milieu en Projekt" weer een vervolg te geven. Er blijkt nog steeds, dat in den lande veel incidentele aktiviteiten bestaan, die door gebrek aan kontakt verloren gaan. Anderen kunnen er niet van profiteren. Het is zeer belangrijk dat initiatieven die zich "aan de basis" ontwikkelen kritisch worden getoetst en doorgegeven. Een projekt hierover is in voorbereiding, een tweede druk van het boekwerk "Milieu en Projekt".

Lange termijn planning.

Ook in de lange termijn planning spelen middelen als tentoonstelling, werkboekjes, lespakketten e.d. een belangrijke rol. Als de bezetting het toelaat kan veel aandacht worden besteed aan het na-werk. Vooral aan samenwerking met didaktici moet waarde worden gehecht: de affektiviteit van de gebruikte methoden kan dan in de praktijk worden getoetst. In deze termijn wordt overwogen om evenals voor "Milieu en Projekt" tot een soort kadervorming over te gaan: een groep van mensen die geregeld bij elkaar komt om het vervolg van de aktiviteiten te bespreken en om ervaringen uit te wisselen. In deze fase kunnen ook kaderkursussen en het maken van films een rol gaan spelen - dit hangt mede van de beschikbare ruimte af.
Het onderwerp "Energie" wordt belangrijk genoeg geacht om de komende jaren mee verder te gaan. De hier gegeven overwegingen kunnen op dit onderwerp worden uitgeprobeerd. Het is wel de bedoeling dat het aandachtveld zich meer verlegt naar het energieprobleem in zijn algemeenheid, dus minder gericht op kernenergie, dan nu het geval is. Ondertussen vindt echter voorbereiding en uitwerking plaats van andere onderwerpen, waarvan te noemen zijn:

. relatie stad-platteland
. milieu en projekt
. ekologie en evolutie
. water
. voedsel
. arbeid

Alhoewel in het bijzonder de onderwerpen "stad en platteland" en "arbeid" als de urgente probleemvelden worden beschouwd - het eerste in verband met de van regeringswege verschijnende nota's, het tweede vanwege de werkloosheidsproblematiek - moet om technisch-financiële redenen voorrang gegeven worden aan meer konkrete, en daarom sneller te realiseren projekten als "water" en "voedsel".
Door de landelijke aktie "Water-Alarm" is begonnen aan de opzet van een tentoonstelling "Water". Gestreefd is daarin naar een opzet met minder woorden en meer "doe"materiaal. Het is de bedoeling, dat van de reizende tentoonstelling een kopie wordt gemaakt voor het landelijk centrum te Utrecht. Aan de hand van de expositie kan dan zowel regionaal gewerkt worden, als een landelijke kursus georganiseerd worden, b.v. voor vormingswerkers en het kader van huisvrouwenverenigingen. In de beginperiode zal dat plaats kunnen vinden in het pand Oudegracht 42 te Utrecht, waar ruimte te huur is aangeboden door de "Stichting Milieu-behoud en Welzijn". In samenspraak met vier gemeenteraadsleden van verschillende partijen in Utrecht worden echter plannen voorbereid om te komen tot een groot landelijk centrum voor Milieu-edukatie waar tal van milieu-edukatieve onderwerpen uitgebouwd kunnen worden. Gedacht wordt behalve aan de hier omschreven vorm van milieu-edukatie, dus een permanente tentoonstelling met kursussen voor groepen, ook aan natuur-edukatie in de geijkte zin, een technische afdeling, biologische tuinbouw, geschikt om edukatief mee te werken, een landschappentuin, en een expositie van toepassingen van alternatieve energievormen. Beoogd wordt een groot centrum dat alle aspekten in zich verenigt en waar de diverse natuur- en milieu-organisaties een eigen plaats in krijgen. Met dien verstande dat elke organisatie autonoom blijft funktioneren en daarmee zijn eigenheid kan bewaren. Zo'n centraal gelegen allesbevattende opzet lijkt ons kostenbesparend.

De autonomie van de deelnemende groepen, zoals hier bepleit wordt, lijkt ons een zwaarwegend punt. Diversiteit in aanpak en visie is noodzakelijk

omdat op die wijze de keuzen duidelijk worden waar de mensen vandaag de dag voor staan: ze laat zien, dat er over één en hetzelfde probleem verschillend gedacht kan worden. Als de zelfstandigheid der groepen verdwijnt kan niets anders ontstaan dan een soort grootste gemene deler, waarin expliciete standpunten geheel ontbreken.

Bijlage 1

Rapport over doel en werkwijze van de Stichting voor Milieu-edukatie

Utrecht, 15 november 1976

Inhoud

1. Inleiding en doelstelling.
2. Wat is milieu-edukatie? Milieu-edukatie versus natuur-edukatie.
3. Objektieve informatie en subjektieve stellingname. Wanneer is informatie objektief? Popularisering van wetenschap.
4. Aktiviteiten waaruit de Stichting voor Milieu-edukatie is voortgekomen.
5. Toepassing van de geschetste overwegingen in de tentoonstelling "Energie Edukatief".
6. Kontakten met verwante groepen en organisaties, "toeleveringsbedrijven" voor informatie en materiaal.
7. Doelgroepen.
8. Planning op korte termijn.
9. Planning op lange termijn.

MILIEU-EDUKATIE

Over doel en werkwijze van de Stichting voor Milieu-edukatie en de afbakening van haar werkterrein.

1. Inleiding, doelstelling

Zo langzamerhand is iedereen het er wel over eens, dat de aftakeling van het milieu, de gelijk voortschrijdende aftakeling van het normbesef ten aanzien van het milieu en de werkwijze, waarop onze maatschappij met het milieu omspringt dingen zijn, die ten nauwste met elkaar samenhangen. Het milieu-probleem is een algemeen maatschappelijk probleem en valt niet op te lossen door niet meer te doen dan alléén naar het milieu te kijken. Mensen de zin bijbrengen voor hun omgeving is zeker belangrijk, maar het is de vraag of er veel rendement van te verwachten is als de vervreemdingen niet verdwenen zijn die deze zin konstant bedreigen of onmogelijk maken. Toch is zicht op de relatie mens-natuur een zeer belangrijk iets; niet alleen voor een begrip van onze verbondenheid met de natuur, maar ook voor een begrip van allerlei verhoudingen in de menselijke samenleving. Milieu-edukatie kan een middel zijn om mensen inzicht te verschaffen in deze relatie. Op grond van dat inzicht kunnen zij dan keuzen doen; zowel in hun eigen leven als in hun aktiviteiten ten aanzien van de wereldorde: politieke, religieuze of andere sociale aktiviteiten. Milieu-edukatie is als middel tot sociale emancipatie der mensen van niet geringe betekenis, "een stuk opvoeding tot maatschappelijke weerbaarheid" (Minister van Kemenade, Kontourennota 1975). Dit uitgangspunt impliceert overigens, dat het werken hieraan niet alleen het verzorgen van informatie omvat, doch ook en vooral in dialoog met de mensen zal dienen te geschieden.

De meeste projekten die zich met milieu-edukatie bezighouden, negeren dit "dialektische" uitgangspunt. Meestal is men zich wel bewust, dat het bestaansrecht heeft, maar men acht het niet op zijn weg, er iets aan te doen. Op zichzelf is dat al een reden om te pleiten voor een organisatie, die zich tot plicht stelt om dit te doen, maar er is meer. Want door het negeren van de maatschappelijke achtergrond der milieuproblematiek is niet alleen de wijze waarop men met mensen in kontakt treedt anders; ook de informatie-overdracht is niet neutraal meer. Een toelichting tot beide stellingen mag hier volgen:

Voor wie diskutabele uitgangspunten niet aan de orde zijn, is dialoog met de mensen overbodig. Edukatie is overdracht van "objektieve" informatie en

niet meer. Er ontstaat een belerende vorm van kennisoverdracht, waarbij voornamelijk feitelijke (technisch-wetenschappelijke) zaken aan de orde komen. Maar is deze informatie wel objektief en waardevrij? Wie zich niet bezighoudt met de sociale plaats van de mensen in relatie met milieuafbraak geeft geen neutrale informatie: hij kijkt alleen naar de technische mogelijkheden om een gesteld doel te bereiken,. maar stelt dat doel zelf niet ter diskussie. De informatie om over dat doel een mening te kunnen hebben wordt de ontvangende partij onthouden. Dat is niet objektief en niet waardevrij. Wie tot een milieubewust leven aanspoort houdt geen rekening met de krachten die dit onmogelijk maken: men geeft aandacht aan details maar vergeet de grote lijnen. Eénzijdige edukatieve uitgangspunten leiden tot éénzijdige voorlichting, welke daarmee niet neutraal meer is en een andere voorlichting noodzakelijk maakt - die daarmee overigens evenmin neutraal genoemd kan worden.
Beide aspekten worden dan ook in de doelstelling van de Stichting onder woorden gebracht:

De Stichting heeft ten doel:
Op edukatieve wijze een zo breed mogelijk publiek voor te lichten over problemen met betrekking tot het leefmilieu en het menselijk welzijn in onze samenleving; enwel op zodanige wijze dat de aktiviteiten van de Stichting een bijdrage leveren tot bewustwording en een daadwerkelijke inzet om oplossingen dienaangaande te zoeken en hopelijk te vinden.

De uitwerking van deze doelstelling wordt hier schetsmatig aangegeven. Een uitgebreidere rapportering is in voorbereiding, maar om in de diskussie over nieuwe strukturen in het edukatieve werk mee te kunnen praten is besloten tot dit min of meer voorlopige overzicht, dat misschien door beknoptheid juist van nut kan zijn.

Uit deze inleiding blijkt al, dat de nota in een meer of minder defensieve toon is geschreven. Ze kan in zekere zin beschouwd worden als een reaktie op de nota van de Interdepartementale Commissie voor Milieu Edukatie.
Dat is bewust gedaan om op deze wijze de eigen plaats voor de Stichting voor Milieu-edukatie duidelijk te maken die wij als wezenlijk ervaren naast het bekende natuur-edukatieve werk, dat ook zeker voort moet gaan.

2. Wat is milieu-edukatie? Milieu-edukatie versus natuur-edukatie

Als we over edukatie spreken dan houdt dat in dat we te maken hebben met mensen die iets op willen steken. Er vindt overdracht van kennis en inzicht plaats, waarbij twee partijen aktief zijn: de een met de bewuste wil om iets op te steken, de ander die met een georganiseerde aanpak daartoe de mogelijkheid biedt. Die bewuste wil kan bepaald zijn door een heel konkreet tastbaar doel: een diploma, een loonsverbetering, verandering van werk - ze kan ook heel veel meer omvatten: de wil om de eigen maatschappelijke situatie te konfronteren met die van anderen: een maatschappelijke en emancipe-rende aktiviteit. Dit laatste komt dicht bij wat we tegenwoordig "education permanente" willen noemen: het houdt niet op na 't behalen van een diploma; het gaat steeds door. Voor milieu-edukatie houdt dit in dat ze onderdeel is van een veel meer omvattend raam. Natuurafbraak, inzicht in de relaties die tot deze afbraak leiden, inzicht in vragen van stabiliteit en instabiliteit zijn onderdelen van een inzicht in het funktioneren van het individu in de samenleving, en daarmee in de eigen verantwoordelijkheid voor die samenleving. Het is een zelfversterkend proces: wie geïnformeerd is bouwt zich een visie op en wil daarom meer geïnformeerd worden, etc. De "gevende partij" krijgt hiermee een rol, die meer omvat dan alleen maar het geven van informatie. De keuze van het informatiepakket geeft op zichzelf al een richting aan, waarin deze edukatie zich zal ontplooien. Daarnaast vindt zowel in de visie van de gevende als de nemende partij een verandering plaats, waarin een soort "boodschap" zit; die te maken heeft met ideologische achtergronden. De rol van de gevende partij wordt daardoor een verantwoordelijke: hij beïnvloedt de richting van het proces en bepaalt dus sterk de visies van de toekomst.

Er vloeien drie belangrijke konsekwenties voort uit deze konstatering:

1. De begeleider moet zich zeer goed bewust zijn van zijn rol in dit verband. Het maatschappelijk gewicht en de maatschappelijke betekenis van de informatie waarover hij beschikt moeten goed doordacht zijn en in een "edukatie-strategie" verwerkt zijn. Het doel waarvoor deze informatieoverdracht plaatsvindt moet steeds ter diskussie staan. Men kan hierbij niet terugvallen op wetenschappelijke onaantastbaarheid en objektiviteit van de informatie. In de keuzen; per definitie normatief - bestaat geen objektiviteit. In een paragraaf over objektiviteit van voorlichting wordt daarop teruggekomen.
2. Over het hoe en waarom van het informatiepakket heeft de geëduceerde net zo veel recht van spreken, Het eenrichtingsverkeer in de informa-

tieoverdracht is uiteraard nooit te vermijden, maar bijsturing moet altijd mogelijk zijn. Daarom is de dialoog met de ontvangende partij; in de inleiding aangestipt, geen luxe, maar een punt van wezenlijk belang.

3. Als een stuk informatieoverdracht is beëindigd, dan hoort de werking ervan niet op te houden. Het is voor een juist effekt van het gebodene van belang om in kontakt te blijven met de ontvangende partij: daaruit moeten de initiatieven ontstaan, waarvoor we nu eenmaal met milieu-edukatie bezig zijn.

Doelstelling van milieu-edukatie in deze kontekst wordt dan: De maatschappelijke werkelijkheid, waarin de mensen verkeren wordt via een hoeveelheid informatie gekoppeld aan de effekten, die voor dezelfde mensen waarneembaar zijn. Onze taak is, om de betrekkingen die er bestaan tussen deze beide aspekten zichtbaar te maken met behulp van konkrete informatie. Bij milieu-edukatie zal het hierbij natuurlijk gaan om de milieu-effekten die in de omgeving der mensen worden waargenomen. De genoemde betrekkingen omvatten natuurlijk zeer veel en ze komen via zeer veel wegen tot stand. Wel is het mechanisme waarmee dat gebeurt erg stereotiep en afhankelijk van de basisprincipes("unifying principles") der maatschappij; zoals: energieverbruik, klassetegenstellingen, technokratie, etc. Daarom worden onderwerpkeuzen gemaakt, welke ieder op hun eigen wijze en met hun eigen wetenschappelijke informatie het mechanisme blootleggen waarmee het milieu wordt aangetast en tegelijkertijd de mens wordt geprogrammeerd en in een vakje geduwd, zodat hij er geen vat meer op heeft. Als eerste onderwerp is gekozen de ontwikkeling van kernenergie - een vrij abstrakt probleem, maar wel een probleem waar beide hoofdvragen (relatie met het ekonomisch funktioneren der maatschappij en relatie met milieu) heel duidelijk liggen. De volgende onderwerpen: "water" en "voedsel" zullen konkreter zijn voor de ontvangers, maar tegelijk moeilijker in een algemeen koncept te plaatsen.
De hier gegeven omschrijving is in haar algemeenheid niet in strijd met de officiële definitie van milieu-edukatie. Het leveren van zicht op de mogelijkheden om zelf problemen op de lossen, alsmede het geven van motiveringen om dat te gaan doen (Swan, zie Raad van Europa, 1969). Het "oplossen van problemen" stellen we in deze uitwerking niet zo konkreet voor. Waar het meer om gaat is het leveren van voldoende motivatie om aan de oplossing van problemen te willen meewerken. Voor de effektuering van dit edukatieve werk valt te verwijzen naar Bloom: van beleven naar kennen, van kennen naar handelen. In deze opvatting - evenals trouwens die van Swan - zit een im-

pliciete misvatting opgesloten. Beide stellen ze het omschreven proces min of meer als een terugkoppeling voor: het handelen heeft te maken met de bron, van waaruit de beleving voortkomt: als ik houd van mijn bloemen (beleven); als ik weet dat ze zonder water doodgaan (kennen), dan geef ik ze regelmatig water (handelen). Mechanismen die van buitenaf erop inwerken (mijn bloemen kunnen ook doodgaan door schildluis, door zwaveloxyden in de lucht, en veel andere oorzaken) kunnen genegeerd worden. Dat wordt dan ook in het algemeen zo opgevat. In de vele diskussies die hebben plaatsgevonden en die nog plaatsvinden over milieu-edukatie - o.a. bij het Ministerie van C.R.M., bij het IVN en bij de Vereniging van Schoolbiologen wordt van dergelijke kortgesloten redeneringen uitgegaan. Milieu-edukatie geldt als een soort verbizondering van natuur-edukatie (waarbij "natuur" zéér konkreet wordt opgevat. Het rapport van CRM spreekt zelfs van "educatie betreffende natuur en het waardevolle cultuurlandschap" - natuur blijkt hier meer als een type landschap te worden opgevat dan als een fenomeen, waar ook de mens deel van kan uitmaken). Kennis van en betrokkenheid met de natuur vormt een opstapje tot een soort verantwoordelijkheidsbesef van de mensen. Het inventarisatierapport van de werkgroep natuur- en milieu-edukatie stelt, dat natuurbesef ("de verwondering") leidt tot milieubesef (ekologisch inzicht) van waaruit individuele verantwoordelijkheid ontstaat; een duidelijke vertaling van Bloom's strategie: beleven kennen handelen. Het is een mentaliteitsgerichte benadering welke "onjuist menselijk handelen" wil sturen in de richting van "juist menselijk handelen". Naar onze overtuiging is dit een onhaalbare zaak. Niet alleen zullen op deze wijze de menselijke vervreemdingen nóóit manifest worden (waar liggen de bronnen van het sukses van de Bovag aktie "blij dat ik rij"? En wie moet het waardekriterium uitspreken over juist of onjuist handelen?) ook richt men zich met het handelen op een schijnvijand: de ideologie sluit sterk aan bij de officiële, die er vanuitgaat dat groei en technologie in principe de mogelijkheid in zich hebben, de problemen de baas te kunnen, ware het niet dat "de mens" roet in het eten gooit door zijn mentaliteit en voortplantingsdrift.

Het moeilijke van de zaak is, dat de genoemde uitgangspunten altijd nog een gedeeltelijke waarheid bevatten. Ekologisch inzicht is zeker nodig, als men tot handelen wil overgaan en uit natuurbewustheid kan dit inzicht zeker voortkomen, maar dit is geen gesloten kringloop. Wij wijzen natuur-edukatie en natuurbeschermingsedukatie niet af als per sé onjuist en overbodig. Integendeel: ze is zeer nuttig en noodzakelijk, maar ze moet niet meer lijken dan ze is: milieu-edukatie is iets anders dan natuur-edukatie. Milieu-edukatie omvat veel meer dan natuur; ze omvat ook de ekonomische strukturen,

de tegenstellingen tussen machtigen en machtelozen; zowel intern (hoe kansarm worden de kansarmen bij een gecentraliseerd milieubeleid?) als extern (derde wereldproblematiek); ze heeft te maken met historische ontwikkeling, politieke en religieuze tradities, de veerkracht van de aarde, en met zoveel zaken meer - en wat nog belangrijker is: ze heeft vooral te maken met deze dingen in onderling verband. Daarom is een "disciplinaire" benadering vanuit de natuur te beperkt. Vanzelfsprekend kan milieu-edukatie uit een strikte natuur-edukatie voortvloeien. Naast andere onderwerpen als wonen, verkeer, voedsel, etc. is begrip van ekosystemen en hun funktioneren zeker een konkrete ingang, waarmee de milieuproblematiek zichtbaar te maken is. Maar het één vloeit niet logischerwijs uit het andere voort. Als een strikte natuur-edukatie tot handelen leidt, dan richt ze zich sterk op de individuele mens; als ze tot milieu-edukatie leidt, richt ze zich meer tot de gemeenschap. Zo zijn natuur-edukatie en milieu-edukatie twee zaken die niet logischerwijs aan elkaar gekoppeld zijn. Milieu-edukatie is dat pas, als ze alles omvat.

3. Objektieve informatie en subjektieve stellingname. Wanneer is informatie objektief? Popularisering van wetenschap.

Milieu-edukatie veronderstelt betrokkenheid. Wie niet betrokken is bij zijn onderwerp is een slecht docent. Dat houdt in, dat de subjektieve ervaring van de docent een belangrijke rol speelt bij de overdracht, of hij het wil of niet. Er is niemand die zich aan dit feit kan onttrekken. Tegelijk hebben wij gezien, dat deze subjektieve ervaring mee een rol speelt bij de richting, waarin zich het leerproces beweegt. Juist daarom werd samenspraak tussen gevende en nemende partij bepleit. Maar desondanks is het doel van de edukatie om mensen zo waardevrij mogelijk te informeren over voor hen belangrijke zaken, zodat ze tot een eigen stellingname kunnen komen.
Hoe is dat desondanks mogelijk?
Er hoeft geen bezwaar te zijn tegen een overdracht met een zekere dosis subjektieve ervaring, mits er aan enkele voorwaarden voldaan wordt:

a. In principe moet altijd objektieve voorlichting worden nagestreefd. Belangrijker nog is om de grens tussen objektieve voorlichting en subjektieve stellingname voortdurend aan de orde te stellen.
b. Waar van subjektieve stellingname sprake is, moet deze erkend en gerelativeerd worden. Op deze wijze prikkelt ze tot kreativiteit en leidt ze tot een eigen stellingname.. Gebeurt dit niet, dan werkt ze als indoktrinatie, ze verlamt de kritiek of leidt tot agressie.

Deze beide voorwaarden lijken vanzelfsprekend en ook eenvoudig te verwezenlijken. In de praktijk zijn ze echter helemaal niet gemakkelijk te hanteren. In het algemeen wordt aan beide eisen niet voldaan; zeker praktisch nooit in voldoende mate. De oorzaak ligt niet in boze opzet of onvermogen, maar heeft vooral te maken met een - meestal onbewust gehanteerde - wetenschapsideologie en daarmee samenhangend de afgrenzing van wat als "objektief" ervaren wordt.
In het kortgesloten circuit "beleven - kennen - handelen" kan het "kennen" een heel konkreet pak van informatie inhouden, die nog konkreter wordt als het begrip "natuur" zo tastbaar wordt opgevat als bijvoorbeeld door de Commissie voor Natuurbeschermingseducatie wordt gedaan. Kennis betekent dan kennis van en inzicht in funktionele relaties binnen een brok natuur en eventueel de invloed daarop van menselijk handelen. Het "handelen" dat uit deze kennis voortvloeit zal dan handelen zijn uit verantwoordelijkheid en zal verder bestaan uit een dosis geloof in techniek en wetenschap - die immers over het materiaal beschikken waarmee de problemen kunnen aangepakt worden. Dit houdt een ver-ontmaatschappelijking in van een in oorsprong

maatschappelijk probleem. Voorwaarde voor een dergelijke analyse van de werkelijkheid is een positivistische wetenschapsvisie: de werkelijkheid wordt opgesplitst in een aantal afzonderlijke overzienbare en daarmee beheersbare onderdelen die men maar hoeft te kennen om de juiste maatregelen te kunnen nemen.

In zichzelf is zo'n benadering waardevol, maar ze is niet voldoende als milieu-edukatie en ze is zeker niet objektief: de keuzen van objekten, relaties of probleemvelden worden door deze wetenschap niet of nauwelijks gedekt. Al sinds lang wordt dan ook door wetenschapstheoretici kritiek geuit op de eenzijdige wijze, waarop een positivistische objektiviteitsideologie gehanteerd wordt (men zie b.v. de diskussie van duitse wetenschapsfilosofen in de zestiger jaren, met name van de "frankfurter school"). Op de dagelijkse wijze waarop voorlichting gegeven wordt heeft deze diskussie helaas weinig invloed gehad - een ondersteuning van de stelling dat deze eenzijdigheid haar oorsprong vindt in maatschappelijke oorzaken. De ideologie past nu eenmaal uitstekend bij de taak die wetenschap in onze samenleving vervult. Objektief kan men dit zeker niet noemen.

Een strukturalistische benadering van de werkelijkheid ziet de basis van de objektiviteit in het stelsel van betrekkingen waarvan de verschijnselen niet meer dan een uiting zijn. De objektiviteit van de strukturalist is dus zijn visie op de werkelijkheid, die alles omvat. In natuur-edukatie komt dit neer op een poging om eigenschappen van de natuur vanuit een natuurkonceptie te interpreteren, terwijl de invloeden van de mens hierop vanuit een maatschappijkonceptie worden geïnterpreteerd. De konfrontatie van deze beide interpretaties zal dan tot het handelen leiden, wat dan vooral een politiek handelen zal zijn.

Ook in deze objektiviteitsopvatting is sprake van een deel-objektiviteit, die daardoor niet waardevrij is. Het gevaar van deze benadering is de verabsolutering van een min of meer goed doordachte privé-visie, die daardoor als dè waarheid gezien wordt en relativering buitensluit. Hoe meer men overtuigd is van het gevaar in de eerste der beide voorwaarden, aan het begin van deze paragraaf gesteld, hoe meer men de kans loopt met de tweede in konflikt te komen. Zo is het mogelijk dat men niet in staat is om aan beide gestelde voorwaarden te voldoen ondanks het feit, dat men zich de gevaren bewust is. De oorzaak ligt dan in de wetenschapsideologische achtergrond, welke de zekerheden wil leveren, waar wetenschap alleen maar twijfel kan geven. Het hoeft hier niet nader uiteengezet te worden, dat twijfel mits op de juiste wijze gehanteerd, zeer aktiverend kan werken! Vraagtekens plaatsen bij zekere ontwikkelingen is een nuttige bezigheid.

Het bovenstaande houdt in, dat objektieve informatie eigenlijk niet bestaat en niet bestaan kan. Het beste wat men doen kan is tegenover de feiten die de ene visie ondersteunen andere feiten te stellen die de tegenargumenten leveren; zo de twijfel ter sprake te brengen, waardoor de keuze-momenten duidelijk worden. De mechanicistische wetenschapsbenadering waarmee we dagelijks omringd worden als zijnde een "objektieve informatie" (Atoomforum, Evoluon, Rijksinstituten voor toegepast onderzoek, TNO, etc., etc.) noodzaakt echter tot een meer strukturalistische aanpak. Bij de milieu-edukatie houdt dit in, dat meer aandacht wordt gegeven aan de richting gevolg←→oorzaak dan aan de vertrouwde oorzaak←→gevolg relatie. Dat wil zeggen dat de aandacht wordt geschonken aan maatschappelijke processen als aanleiding tot milieu-afbraak. De komplexiteit van het ekosysteem (interpretatie naar het natuurbegrip) wijst op het onvermogen van de mens om de natuur te kunnen vervangen en dus van de techniek om de problemen te kunnen oplossen; de komplexiteit van de menselijke samenleving doet de noodzaak zien om te zoeken naar de bron van de vervreemding der mensen, zoals deze in de inleiding van deze nota zijn geformuleerd. Werken aan deze tegen-informatie lijkt een van de beste waarborgen voor een objektief oordeel van iedereen waarvan een oordeel gevraagd wordt.

In de totstandkoming van de vervreemdingen van deze tijd heeft de wetenschap een belangrijk aandeel gehad. Sinds wetenschap en techniek elkaar hebben gevonden is de verwetenschappelijking van de maatschappij een realiteit geworden, die met steeds groter snelheid steeds meer om zich heen grijpt. Het gevolg is, dat men steeds minder vat krijgt op de ontwikkelingen die overal rondom plaatsvinden - terwijl het toch om ontwikkelingen gaat, waarvoor in eerste instantie wetenschap helemaal niet van belang is. Het gevolg hiervan is, dat een beperkte groep van "deskundigen" zich buigt over wat goed of niet goed voor de mensen is. Kennis is niet terug te draaien. Dat is ook niet noodzakelijk. Kennis kan best nuttig gebruikt worden, maar dan moet iedereen de kans hebben om over dat gebruik mee te kunnen beslissen. Popularisering van wetenschap is daarmee niet meer een vrijblijvende aktiviteit voor nieuwsgierige amateurs en voor de portemonnee van uitgeverijen van plaatwerken en mooie pockets - het is een voorwaarde om een demokratisch bestel te kunnen laten funktioneren. Popularisering van wetenschap is dan ook een essentiële taak van de wetenschapper. Maar deze popularisering zal niet dienen te geschieden uit een patriarchiale gezichtshoek van "wij zullen jullie wel objektief vertellen hoe alles in elkaar zit". De wetenschap moet de bescheidenheid kunnen opbrengen om te erkennen dat ándere vragen belangrijker zijn; om hulp aan te bieden bij vragen waar ze meent wat over te kunnen zeggen, en vooral: om kritische kanttekeningen te plaatsen, twijfel te uiten bij maatschappelijke krachten die de mensen te boven dreigen te gaan.

Aktiviteiten waaruit de Stichting voor Milieu-edukatie is voortgekomen

Voordat de Stichting voor Milieu-edukatie officieel in het leven werd geroepen, hadden de oprichters al zo'n vijf jaar ervaring achter de rug met het werken met groepen en het maken van informatie met en voor bepaalde doelgroepen. De samenwerking binnen de Stichting kwam tot stand door de kontakten die in de loop van de jaren op edukatief terrein waren gelegd, zowel met mensen uit het onderwijs als mensen die buitenschoolse aktiviteiten ontwikkelden.
De leden van het bestuur werken of direkt in het onderwijs of houden zich op een of andere wijze met edukatie bezig. Zo is er een leraar maatschappijleer, een medewerker van het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON), twee leden van Aktie Strohalm, allebei voortkomend uit het onderwijs en iemand die aktief heeft deelgenomen aan de kaderkursussen voor huisvrouwenverenigingen, georganiseerd door Stichting Natuur en Milieu. Hun aktiviteiten waarbij gevoegd die van een aantal medewerkers hebben geleid tot de oprichting van de Stichting.

Basis- en voortgezet onderwijs

Bij het meer bekend worden van de milieuproblematiek ontwikkelde zich ook de vraag naar lesmateriaal over dit onderwerp. Zowel het basisonderwijs, als het voortgezet en universitair onderwijs verdiepten zich in het onderwerp en raadpleegden de diverse milieuorganisaties. Het geven van lessen en kolleges, het opzetten van projekten, het ontwerpen van lesmateriaal en het verstrekken van dokumentatie behoorden tot de bezigheden van diverse medewerkers van de Stichting, voordat deze bestond.
In 1972 riepen twee Utrechtse basisscholen de hulp in bij het opzetten van een milieuprojekt, één over de vervuiling van het Kromme Rijngebied en de ander over het stedelijk leefmilieu.
Door de vele vragen naar materiaal voor lessen en projekten ontstond de nieuwsgierigheid hoe er mee gewerkt werd en wat er zoal in het land gedaan werd op het gebied van milieu.
Het was "Aktie Strohalm" die een inventarisatie maakte. Deze groep organiseerde in Utrecht een tentoonstelling van beschikbaar materiaal en daaraan werd gekoppeld een diskussie-weekend voor onderwijzend personeel. Ruim 100 leerkrachten maakten dit weekend mee. De beschrijving van dit gebeuren

volgde in een algemene informatiemap "Milieu en Projekt".
Tevens werden daar aanzetten gegeven om projekten op school uit to voeren. Wat er zoal op dit gebied verschenen was werd genoemd en besproken. De eerste druk is uitverkocht en onder auspiciën van de Stichting wordt nu de tweede hernieuwde druk voorbereid.
Een visuele aanzet tot behandeling van milieuproblemen op school werd gegeven door middel van een "stripmap". In 12 strips werden verschillende aspekten van de milieuproblematiek verduidelijkt. Deze map was geschikt voor zowel het basisonderwijs als voor het voortgezet onderwijs.
Door al deze aktiviteiten werd geprobeerd een wisselwerking tot stand te brengen met leerkrachten. Het was de bedoeling om juist vanuit de basis de ervaringen te kunnen bundelen en uitgeven.
Deze aktiviteiten vonden plaats in nauwe samenwerking met andere groepen in het land. Zo ontwierp de Vereniging voor Natuurbehoud (V.V.N.) te Roosendaal materiaal voor de basisschool, het Kontakt Milieubeheer Zaanstreek (K.M.Z.) gaf een projekt "Barst" uit. In de Werkgroep Vernieuwing en Onderwijs zaten diverse onderwijskrachten die projekten voor hun eigen scholen maakten en uitvoerden.
Helaas konden toen door gebrek aan mankracht geen duurzame kontakten met onderwijzend personeel opgebouwd worden. Wel werd blijvend kontakt onderhouden met instanties die met milieu en school bezig waren zoals de Nederlandse Vereniging voor de Verenigde Naties "VIRO", de Werkgroep Vernieuwing Onderwijs, de Stichting Opleiding Leraren, het Instituut voor Natuurbeschermings-edukatie, de Amsterdamse Natuurhistorische Raad, de Vereniging voor Natuurbehoud, het Kontakt Milieubeheer Zaanstreek en het Pedagogisch centrum te Den Haag.
Daarnaast werd men regelmatig uitgenodigd om bij het voortgezet onderwijs spreekbeurten te houden over de milieuproblematiek. Bij een opleiding voor kraamverpleegsters werd een serie lessen gegeven over verschillende gezondheidsaspekten, voedsel, water en andere milieuzaken in en om het huis.
Milieugroepen van scholieren werden begeleid. De realisering van de Stichting biedt een mogelijkheid om de kontakten en werkzaamheden weer op te pakken en uit te bouwen.
De eerste aanzetten daartoe zijn al gegeven en de Stichting hoopt zeer binnenkort een bijeenkomst te organiseren met al diegenen, die op dit moment in het land bezig zijn met die milieu-edukatie zoals die in dit stuk is geformuleerd.

Universitair onderwijs

Bij incidentele medewerkers van de Stichting voor Milieu-edukatie bestond al in de zestiger jaren de behoefte om het milieu-aspekt, zoals dat aan universiteiten belicht wordt, in een maatschappelijk verband te plaatsen. Dat gold met name het biologie-onderwijs. Veel studenten voelden de noodzaak om zich met problemen van natuurbehoud en -beheer bezig te houden. Maar de plaatsing hiervan in een maatschappelijke kontekst geschiedde niet of zeer gebrekkig, vooral omdat de universiteiten zelf niet voor die taak berekend waren. Al gauw werd beseft, dat een aanzet tot verandering in eerste instantie van de studenten zou moeten komen (een standpunt dat later ook door o.a. J.F. Staal werd ingenomen in zijn geruchtmakende lustrumrede aan de Leidse Universiteit in 1970). Mogelijkheden daartoe openbaarden zich pas sinds het einde van 1969, toen de maatschappelijke aard van de milieuproblematiek plotseling sterk in de belangstelling kwam. Toen kon worden ingespeeld op universitaire aktiviteiten, zowel op die, die de struktuur of het onderwijs van de universiteit zelf betroffen als die, waarin de universitaire gemeenschap zich naar buiten manifesteerde. Van het eerste kunnen de diskussies genoemd worden over "milieukunde" en de opzet van Studium Generale, Biologie en Samenleving, e.d. Het tweede geschiedde door mee te werken aan universitaire projektgroepen en door studenten in de gelegenheid te stellen om aktiviteiten te ontplooien buiten hun eigen gemeenschap (al vermeld in de eerste helft van deze paragraaf). Direkte medewerking met betrekking tot deze aktiviteiten geschiedde uiteraard voornamelijk aan de Utrechtse Universiteit (b.v. het Kromme Rijn Projekt, een aktiviteit die sterk vanuit een holistische ekologie werd ontwikkeld). Maar veel kontakt heeft altijd bestaan met verwante aktiviteiten op andere plaatsen als Groningen, Nijmegen, Leiden, Amsterdam, Delft, Eindhoven, Wageningen. Dit betrof ondersteuning van aktiviteiten die daar plaats vonden, toelevering van materiaal voor tentoonstellingen, stands e.d., het verzorgen van gastkolleges, het zitting nemen in forums, het schrijven van preadviezen, etc.

Buitenschoolse aktiviteiten

1970 werd uitgeroepen tot het Natuurbeschermingsjaar. Vanuit het Ministerie van C.R.M. werden met de natuur-organisaties aktiviteiten ontwikkeld. Samen met wat kritischer groepen uit de natuurbeschermingswereld werden wat vragen gesteld met betrekking tot de maatschappelijke konsekwenties van de milieuproblematiek. Dit gebeurde o.a. door evenals het Ministerie van C.R.M.

milieutips uit te geven die echter de lijnen wat verder doortrokken. In navolging van een amerikaans idee werd toen ook een "week van de aarde" georganiseerd. Op een veertig-tal plaatsen in het land werden met hulp en ideeën uit Utrecht en bescheiden financiële steun van C.R.M. aktiviteiten ontwikkeld. Het was het begin van Aktie Strohalm. Vanaf dat moment kwamen aanvragen uit het land binnen om informatie. Plastic, wasmiddelen, water-, bodem- en luchtverontreiniging, verkeer, landbouw, milieu-onderwijs en ekonomische groei waren de onderwerpen waar vragen over gesteld werden. Met korte stencils en kleine goedkope boekjes probeerde Strohalm zo goed mogelijk in deze behoefte te voorzien. Strohalm was niet zozeer een aktiegroep alswel een vormende groep die aanzetten gaf tot het op gang helpen van plaatselijke groepen. Zij speelde in op wat er in het land leefde. Zij probeerde binnen de natuurorganisaties het milieubehoud te koppelen aan maatschappelijke vraagstukken. Bij politieke organisaties probeerde zij juist ekologisch besef in samenhang met politieke vraagstukken te kombineren. Vandaar ook dat de Aktie Natuur kritiek uitlokte. Uiteindelijk bleven er ook maar een paar organisaties over die aan deze gekombineerde aktie van natuurorganisaties en bedrijfsleven mee wilden doen.

Samen met een aantal ongeruste konsumenten, plaatste men in 1971 marktkraampjes in de stad Utrecht, waar duidelijk werd gemaakt wat men eet, hoe spullen verpakt worden, de problemen rond de fosfaten in de wasmiddelen enz. Men diskussieerde met het publiek en organiseerde een tentoonstelling over de konsumentenproblematiek, die op zaterdagen door veel winkelend publiek bezocht werd. Uit deze ervaringen ontstond het boekje "Gezin en "Milieu". 5000 exemplaren van dit boekje werden verspreid. Er werd meegewerkt in huisvrouwengroepen, op scholen en in vormingscentra.

In de jaren '70 organiseerde het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON) een projekt over maatschappelijke problemen als vrije tijd en ontspanning, wonen, mens en milieu: "Mens en Medebeslissen". Hiertoe werd een zestal brochures uitgegeven. Het geheel werd ondersteund door de VARA-radio. In de loop van de drie jaar die het projekt duurde, ontstonden vanuit de diskussie ook werkgroepen die de maatschappelijke ontwikkelingen kritisch beschouwden. De plaatselijke situatie kwam daarbij op de voorgrond te staan. Als vervolg hierop werd samen met de progressieve politieke partijen het diskussieprojekt "Samen Overleven" opgezet. Dit gebeurde n.a.v. het rapport van de "Club van Rome".

Uit de praktijk bleek binnen het NIVON dat "denken en doen" beter aansloeg dan alleen het diskussiëren over een onderwerp.
Dit leidde tot de uitwerking van het projekt "Lekker ijgenweis leven". Er werden aktiviteiten opgezet rond het thema leven en wonen dichtbij huis naar grotere eenheden (in huis b.v. inrichting; buitenshuis de tuin, de buurt speelruimte, groenvoorzieningen; in de wijk saneringen). Er werd een werkcahier uitgegeven. Binnen de verenigingsorganen werd aandacht besteed aan milieu-vraagstukken, b.v. problemen op het gebied van energie.

Tijdens de "Witter dan Wit" akties voor huisvrouwen, maakte Strohalm een achtergrondpamflet om de problematiek van de "wasmiddelenoorlog" te verduidelijken.
Omdat er meer wetenschappelijke gegevens kwamen over de samenstelling van voedsel besloot men in 1975 een populaire versie te maken van het boek "Voedsel in Nederland". Dit voedselboekje wordt net als het wasmiddelenpamflet door allerlei groepen gebruikt, op volkshogescholen, vormingscentra en jeugdcentra. Vooral kursussen voor vrouwen maken er veel gebruik van als follow-up na een lezing over dit onderwerp.
De toneelgroep Sater bracht een produktie uit over milieu. Zij trokken daarna door het land, langs bijeenkomsten van vakbonden, waarbij Strohalm bij de prille voorbereiding en bij hun tournée (o.a. langs vakbonden en scholen) betrokken werd.
Tijdens de Nationale Leefmilieu Aktie, georganiseerd door de VIRO (Ned. Ver. der Verenigde Naties) werden de mensen die zich bezighielden met milieu-edukatie betrokken bij de opzet. Zij werkten mee aan een uitzending voor de Nederlandse Onderwijs Televisie waar de Aktie 1975 gepresenteerd werd.

Ter gelegenheid van de Wereldmilieudag in 1973 werd een krant uitgegeven die vooral aandacht besteedde aan de problemen rond kernenergie. 20.000 exemplaren van deze krant werden via groepen, vormingscentra en scholen verspreid. Doel was een beperkte propjes-raap mentaliteit te bekritiseren.

Wat betreft de verdere energieproblematiek en de aktiviteiten van de medewerkers van de Stichting verwijzen we naar het verslag over de geschiedenis van Energie Edukatief van juni 1976.

Toepassing van geschetste overwegingen in de tentoonstelling "Energie Edukatief"

Met de tentoonstelling "Energie Edukatief" heeft de Stichting voor Milieuedukatie een eerste poging gedaan om de uitgangsfilosofie in een konkreet projekt gestalte te geven. Eerlijkheidshalve moet vermeld worden, dat de werkelijkheid precies andersom is: de Stichting is voortgekomen uit het initiatief tot voorbereiding van een tentoonstelling over kernenergie van de Stroomgroep Stop Kalkar (nu Stroomgroep Stop Kernenergie geheten) en in onderling overleg met Bezinningsgroep Kernenergie en Energie en Samenleving opgezet. Aanleiding tot deze tentoonstelling was de gevoelde noodzaak om een antwoord te geven op de voorlichting, zoals die gegeven werd door de officiële organen die zich in hun kwaliteit met de energievoorziening van de toekomst bezighouden (KEMA, SEP, Atoomforum, etc.). Vooral de reizende tentoonstelling van het Nederlands Atoonforum vroeg om een antwoord. Was deze tentoonstelling dan zo slecht? Nee - dat was ze zeker niet. Maar de boodschap die hierin verkondigd werd was nu juist die, die in de eerste paragrafen van deze nota kritisch werd bekeken. Op basis van uitgelichte benaderingen van voornamelijk natuurwetenschappelijke verschijnselen werden de mogelijkheden van een tijdperk met kernenergie bezien. Deze benadering beriep zich op wetenschappelijke onaantastbaarheid en is daarmee automatisch een speelbal geworden voor de machten, die kernenergie in onze samenleving überhaupt noodzakelijk maken. Deze voorlichting is daarmee geworden tot een "zo goed mogelijk verkopen" van het fenomeen kernenergie en het is niet zo moeilijk om de oorsprong terug te vinden in de mechanicistische positivistische wetenschapsopvatting, welke dan ook het uitgangspunt van onze kritiek vormt. Dit houdt de volgende konsekwenties in:

1e. De vraag: "is kernenergie nodig" wordt vanuit een maatschappelijke vraagstelling benaderd.
2e. De konsekwenties van het bezit van kernenergie worden ook maatschappelijk uitgediept.
3e. De ekologische konsekwenties worden opbasis van een struktuurekologische benadering bezien.
4e. Alternatieven krijgen veel aandacht.
5e. Getracht wordt om de problematiek zo dicht mogelijk bij huis te houden.

Vooral dat laatste punt, de logische konsekwentie van de vier andere (als wetenschap de oplossing niet geven kan, dan moet het door de mensen zelf gedaan worden) vormt een moeilijk probleem.

Energie is een abstract begrip, waarvan het voor de meeste mensen erg moeilijk is om in te zien hoezeer men erbij betrokken is. Voor kernenergie - die niet te zien, te voelen of te ruiken is - geldt dit wel heel in 't bijzonder. Hoe kan men de willekeurige burger erbij betrekken? Aan de andere kant is de maatschappelijke bepaaldheid van de ontwikkeling van kernenergie snel en duidelijk aan te geven: wie het probleem kent, komt niet onder een stellingname uit. Maar hoe betrekt men de mensen erbij? Vooropgesteld moet worden dat de medewerkers niet tevreden over de werkwijze zijn. Daarvoor is de zaak ook te gehaast opgezet. Bovendien leert men aldoende. Men zou het nu heel anders doen. Wat zeer goed heeft voldaan is de opzet van een reizende tentoonstelling. Plaatselijke groepen - afdelingen van de Stroomgroep, politieke groeperingen, kerkelijke groepen, etc. - organiseren ter plaatse. Een handleiding is centraal samengesteld om te wijzen op speciale problemen als vergunningen, inlichten van de pers, publiciteit, kontakten met scholen e.d. Een bus kon worden gehuurd van de Stichting Milieubehoud en Welzijn te Utrecht, waar het materiaal precies in kon. Voordeel van deze handelwijze is, dat de organisatoren op de hoogte zijn met plaatselijke verhoudingen e.d. Meestal gaat het hier om mensen, die op meer terreinen aktief zijn en zo een veel konkreter kontakt met potentiële doelgroepen hebben. In de tentoonstelling zelf is gepoogd wat trekpleisters aan te brengen: een model van een auto op zonne-energie heeft o.a. als zodanig gefungeerd. Ook de maquette van het "kringloophuis" van "de Kleine Aarde" had hierbij een belangrijke rol. Eenmaal gemotiveerd kon men de panelen op zich laten inwerken. Daarin zijn de volgende kategorien te onderscheiden:

1e. Natuurwetenschappelijke (ekologische) aspekten:
wat is energie?, wet van behoud van energie, energie versus informatie; energiewinst betekent informatieverlies: panelen 1, 2, 3, 34, 35.

2e. Technische aspekten: typen van kerncentrales; werking van een centrale; splijtstofcyclus: panelen 4, 5, 6, 8.

3e. Behoefte aan energie - maatschappelijk gezien.
panelen 7, 11, 35

4e. Maatschappelijke konsekwenties van kernenergie;
financiële en machtsaspekten, werkgelegenheid
panelen 18, 19, 27, 28 (een voorbeeld van besluitvorming).

5e. Gevaren van kernenergie: zowel technisch-natuurwetenschappelijk (panelen 8, 9, 10, 12, 13) als maatschappelijk (panelen 17, 33).

6e. Alternatieven - zowel politiek (paneel 21) als technisch (panelen 22 t/m 26, 37, 38, 39).

7e. Aktivering van de bezoekers door te wijzen op bestaande protesten en kanttekeningen (29 t/m 33), mogelijkheden voor het onderwijs (40, 41).

In feite lopen hier twee verhalen door elkaar; één gaat van de feitelijke zaken, die energie betreffen naar de grenzen die de aarde nu eenmaal stelt (ekologie in wijde zin) en één gaat vanuit de maatschappelijke werkelijkheid naar de vraag "waarom eigenlijk"? En een gezamenlijke slotkonklusie wordt: "Zou het niet anders kunnen?" Zo is de tentoonstelling duidelijk niet objektief te noemen: de strukturalistische benadering stelt een groot vraagteken bij het hele experiment; maar daarmee trekt ze de zaak weer wat recht, die door anderen al scheef was getrokken - zodat de bezoeker zèlf tot een konklusie kan komen. De stellingname wordt verduidelijkt met behulp van een viertal boekjes - als Katernen 2000 uitgegeven onder de titel Energie Edukatief 1 t/m 4. Het eerste deeltje omvat de volledige tekst van de tentoonstelling. Eén van de bezwaren die nu gelden is de grote hoeveelheid tekst op de panelen. Om deze wat te laten inwerken is het goed haar mee naar huis te kunnen nemen om op je gemak nog eens door te kunnen lezen.
De essentie van de beide verhalen, waarop de panelen gebaseerd zijn: het ekologische en het maatschappelijke verhaal is te vinden in de deeltjes 2 en 3 (deel 3 nog niet uit), terwijl deeltje 4 een andere informatie geeft over een aantal op de panelen vermelde deel-aspekten.

De "dialoog" met de bezoekers wordt op de volgende wijze nagestreefd:

A. vóór de tentoonstelling.
Bij voorkeur gaat de tentoonstelling naar een plaats, waar hij gebruikt kan worden ter ondersteuning van andere aktiviteiten: een "energieweek", een "Studium Generale"; diskussie-avonden, lezingen die een omlijsting behoeven. Dan is het publiek gemotiveerd. De rondleider heeft tot taak om de organiserende groep van instruktie te voorzien, zodat zij zelf ook rondleidingen kan verzorgen.

B. tijdens de tentoonstelling.
Het is de bedoeling dat op ieder moment meerdere rondleiders aanwezig zijn, die waar de gelegenheid zich voordoet met het publiek in diskussie gaan. Gemotiveerde bezoekers moeten worden geholpen met materiaal, kontakten, lesideeën enz. Deze mensen moeten genoteerd worden in een lijst van kontaktpersonen..

C. na de tentoonstelling.
Met de genoteerde personen moet kontakt worden aangehouden. De organiserende groep moet worden voorzien van ideeën en materiaal voor een "follow-up".

Onervarenheid op het gebied van organisatie, benaderen van doelgroepen, etc. maakte dat dit alles nog niet geheel volgens plan verloopt. Ook het materiaal moet hierin nog aangepast worden. Het is duidelijk, dat men vooral door de kontakten met bezoekers veel leert. Er moet hierbij in acht worden genomen dat een vormingswerker-begeleider onontbeerlijk is bij het opvullen van de leemte.

Kontakten met verwante groepen en organisaties, "toeleveringsbedrijven" voor informatie en materiaal

Wat de Stichting voor Milieu-edukatie tot nu toe naar buiten heeft gebracht, is altijd tot stand gekomen door samenwerking met andere groeperingen, organisaties, instituten of individuele personen.
Overal waar werd aangeklopt voor gegevens of andere hulp werd deze gegeven, nooit bleven de deuren gesloten. Wel kan als pikante bizonderheid worden vermeld dat sommige deskundigen wel teksten voor panelen wilden maken, maar niet hun naam genoemd wilden hebben.

De kontakten zijn in te delen in vier verschillende groepen:

1. natuurwetenschappelijke kontakten.
2. milieu organisaties en maatschappelijke organisaties.
3. onderwijs en vorming.
4. technisch-praktische kontakten.

1. Natuurwetenschappelijke kontakten.

   Rijksuniversiteit Groningen, Werkgroep Chemie
   T.H. Twente, afdeling "de boerderij"
   T.H. Eindhoven, afdeling Werktuigbouwkunde, Vakgroep Warmte-, proces- en stromingstechniek
   Ekonomische Hogeschool Tilburg, Studium Generale
   Rijksuniversiteit Utrecht, afdeling Technische natuurkunde
   Rijksuniversiteit Leiden, afdeling Milieu-biologie
   Inter Universitair Reactor Instituut te Delft
   Rijksinstituut voor Natuurbeheer, afdeling Hydrobiologie
   Verbond voor Wetenschappelijke Onderzoekers
   Werkgroep Kernenergie van de Vereniging Milieudefensie
   Incidentele artsen, biologen en fysici die zich speciaal bezighouden met straling

2. Milieu organisaties.

   de Bezinningsgroep Energie
   Stichting Energie en Samenleving
   Vereniging Milieudefensie
   Stichting Natuur en Milieu
   Instituut voor Natuurbeschermingsedukatie
   Vereniging voor Natuurbehoud (Roosendaal)
   De Kleine Aarde (Boxtel)
   Stroomgroep Stop Kernenergie
   Jeugdbonden voor Natuurstudie

Vervolg Milieu organisaties.

Rijn-Schelde Instituut (Middelburg)

Derde Wereldcentrum (Nijmegen)

Kontakt Milieubeheer Zaanstreek (Zaandam)

Maatschappelijke organisaties.

Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers

Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders

NIVON

Sjaloom

Werkgroep 2000

X-Y beweging

Nederlands Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking (NCO)

Interkerkelijk Vredesberaad

Landelijk Centrum Gereformeerd Jeugdwerk

Vormingscentra van de vakbonden

3. Onderwijs en vorming.

Werkgroep Vernieuwing en Onderwijs

Instituut voor Natuurbeschermingsedukatie

Vereniging voor Natuurbehoud

Nederlandse Onderwijs Televisie

Projektenbank, Santpoort

Kontakt Milieubeheer Zaanstreek

Stichting Opleiding Leraren, Utrecht

Stichtse Culturele Raad

~~Stichting~~ Haagse School en Kindertuinen

Amsterdamse Natuurhistorische Raad

Museum voor het Onderwijs, Den Haag

Verschillende schoolbiologen en scholierengroepen

Jeugd in School en Wereld

Werkgroep de Vrek, Amsterdam

A.B.C.-projekt, Amsterdam

Werkgroep School en Milieu, Haarlemmermeer

Mondiaal Informatie- en Aktiecentrum, Utrecht

Afdeling Didaktiek voor de biologie, Rijks Universiteit Utrecht

Werkgroep milieu-onderwijs van de P.P.R.

4. Technisch-praktische kontakten.

Werkgroep 2000

de Kleine Aarde

Technische Hogeschool Eindhoven

H.T.S. Alkmaar

H.T.S. Utrecht

Cultuur- en Civieltechnische Dienst, Enschede

Bouwcentrum, Rotterdam

Doelgroepen

De doelgroepen van de Stichting zijn ontstaan enerzijds doordat het materiaal op een bepaalde groep werd afgesteld, anderzijds door aanvragen uit het land om informatie van de zijde van bepaalde bevolkingsgroepen.
De tentoonstelling Energie Edukatief was bedoeld voor algemeen publiek. Het blijkt dat tot nu toe vooral scholen deze tentoonstelling bezoeken. Dit komt mede doordat de publiciteit voornamelijk op deze groep gericht was. Gehoopt wordt echter dat de tentoonstelling ook wat meer bekendheid krijgt bij andere groepen. De doelgroepen waarop alle geplande aktiviteiten van de Stichting gericht zijn, kunnen als volgt worden aangeduid: scholieren en docenten, jongeren buiten schoolverband, huisvrouwen, vakbonden, politieke partijen, vormingswerkers.

Scholieren en docenten.

Scholieren en docenten die belangstelling hebben voor milieu vragen om hulp bij diverse werkzaamheden:

1. het maken van een werkstuk
2. het opzetten van een projekt op school
3. een lezing met "follow-up" voor een werkweek
4. buitenschoolse aktiviteiten (Jeugdbond voor Natuurstudie, ENWB)

Er is een begin gemaakt met de samenstelling van een schoolboek over ekologie, dat voldoet aan de in deze nota geschetste opvatting. Daarnaast is er het plan om kleine folderachtige boekjes te maken over diverse onderwerpen. Die boekjes bevatten informatie over een onderwerp plus adressen van instanties en een literatuurlijst. Gedacht wordt ook aan adviezen voor het opzetten van projekten in de klas.
Binnenkort verschijnt onder beheer van de Stichting de tweede herziene druk van "Milieu en Projekt" en de op pag. 2 vermelde Stripmap; het eerste voor leerkrachten, het tweede voor basis- en voortgezet onderwijs. Als uitbouw van Energie Edukatief komen er werkboeken met dia's en werkbladen n.a.v. het onderwerp Energie: gericht op het voortgezet onderwijs.

Jongeren buiten schoolverband.

Ook vormingscentra maken gebruik van het materiaal van de Stichting. De grote lijn van de tentoonstelling blijkt goed bruikbaar, mits de zaak goed is voorbereid door een plaatselijke vormingswerker. Er blijkt grote behoefte te zijn aan verdere vereenvoudiging. In de toekomst wordt getracht een experiment te initiëren met werkloze jongeren op het gebied van biologische landbouw, kleinschalige technologie of recycling ("doe"-projekt).

Huisvrouwen.

Hoewel er geregeld gevraagd wordt om het onderwerp "energie" te behandelen in voordrachten en diskussies, is voor een vaag omlijnde groep als huisvrouwen dit onderwerp nogal abstrakt om ze te interesseren.
De onderwerpen voedsel en water lenen zich beter om vrouwen bewust te maken van de problemen betreffende het milieu. Al eerder kwam het plan voor een tentoonstelling over deze onderwerpen aan de orde. Er wordt ook gedacht aan kaderkursussen. Op het ogenblik geven mensen van de Stichting inleidings- en diskussieavonden voor de zgn. VOS-kursussen. Deze kursussen (Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving) vinden in het gehele land plaats. Men bepaalt zelf zijn onderwerpen. Milieu scoort daar wat belangstelling betreft zeer hoog. Dit vormt dus een groot werkterrein waar "follow-up" materiaal belangrijk is. Het genoemde voedselboekje blijkt een goed hulpmiddel te zijn. Medewerkers van de Stichting werken mee aan de landelijke aktie "Water-Alarm", samen met andere milieu-organisaties als Natuur en Milieu, Milieudefensie, vrouwenorganisaties en konsumentenbonden. Voor het begeleidend boekje namen zij enkele hoofdstukken voor hun rekening. De achterkant van de affiche werd door één van de medewerkers geschreven, evenals deelname in de eindredaktie en in Utrecht is een watertentoonstelling georganiseerd, die tevens als proeftuin kan dienen voor een volgende expositie van de Stichting.

Vakbonden, politieke partijen.

De bedoeling van de Stichting is om binnen vakbonden en politieke partijen het ekologisch bewustzijn te vergroten, zodat men begrijpt dat milieuproblemen niet alleen door de techniek opgelost kunnen worden, maar dat een fundamentelere aanpak en een andere levensstijl noodzakelijk zijn. Er wordt incidenteel reeds deelgenomen aan hun vormingsaktiviteiten. Het plan is om met lichtere eenheden van de tentoonstelling naar bijeenkomsten te gaan. Er is al een diaserie gemaakt die speciaal in gaat op de problemen van energie, werkgelegenheid en milieu.

Vormingswerkers.

Speciale trainingen en kursussen voor vormingswerkers en hun vrijwillige kollega's in vormingscentra, jongerencentra, volkshogescholen, e.d. moeten opgezet worden. Binnen de doelgroep blijkt grote behoefte aan deze aktiviteit te zijn. Gezien het vermelde onder jongeren buiten schoolverband is dat niet te verwonderen. Omdat de Stichting thans tijdelijk in een vormingscentrum gehuisvest is beschikt men over enige ervaring.

Planning korte termijn

Bij het ontwikkelen van een plan voor het werk der komende jaren is sprake van een korte termijn planning en een lange termijn planning. Op korte termijn, voor het jaar 1977, kunnen die dingen gerealiseerd worden die gevat zijn in de nota van juni 1976, onder het hoofdstuk "Wat nu verder?".
De tentoonstelling "Energie Edukatief" is de basis waaruit gewerkt wordt. Het mag ondertussen bekend worden verondersteld, dat vanuit de doelstelling van de Stichting het woord "edukatie" een grotere betekenis heeft, dan alleen het geven van informatie in de vorm van tentoonstelling, diaserie, lesmateriaal. Tot nu toe heeft het nawerk niet die aandacht kunnen krijgen die voor de doelstelling vereist is. Op korte termijn wordt gehoopt meer aandacht te kunnen besteden aan de kontaktgroepen die de tentoonstelling aanvragen. Uit de praktijk is gebleken dat juist zij hulp behoeven. Het gaat daarbij niet speciaal om de organisatie op zich, maar vooral om de aktiviteiten na het vertrek van de expositie. Er blijkt: Mensen worden door het aangeboden materiaal gemotiveerd en geaktiveerd. Leraren en leerlingen willen op school verder, huisvrouwen willen de problematiek aankaarten in hun verenigingen. Anderen vinden het een belangrijk onderwerp voor diskussie in de vakbond. De kontaktgroepen blijken nu nog niet in staat deze mensen een "follow-up" te bieden. Er is geen materiaal en ze weten het niet te brengen. In de nota werd de behoefte aan een vormingswerker reeds gemeld. Het blijkt uit de praktijk dat ook voor het verdere werk zo'n persoon van het grootste belang is. Het kontakt met de basis, als testcase en voedingsbodem voor het ontwikkelen van nieuw materiaal is onontbeerlijk.
Elke regio kent zijn eigen problematiek. Deze problematiek moet d.m.v. een goede voorbereiding betrokken worden bij de opzet van de tentoonstelling. Hierdoor zal het gebodene ook beter aanspreken. De edukatie is gericht op zelf-edukatie en zelf-werkzaamheid van de mensen. Het werk van de Stichting wil alleen een middel, een helpende hand zijn.

Behuizing

Tot nu toe heeft de Stichting gebruik kunnen maken van een kamer in de Kargadoor, Oudegracht 36. De Stichting Milieubehoud en Welzijn, tot nu toe gevestigd in hetzelfde pand heeft kortgeleden het pand Oudegracht 42 aangekocht. Daar is ruimte te huur aangeboden die de Stichting met haar aktiviteiten uitstekend kan benutten. Er is ruimte om nieuw materiaal (tentoonstellingspanelen, bouwpanelen e.d.) te maken en er is ruimte om groepen te ontvangen (kaderkursussen) en een kleine permanente expositie op te zetten. Gedacht wordt om ook landelijk bepaalde kursussen te organiseren voor b.v. leraren, vormingswerkers, kortom voor mensen die ook weer met groepen werken.

Planning op lange termijn

Vanuit haar doelstelling beweegt de Stichting voor Milieu-edukatie zich op die terreinen die met de totale milieuproblematiek te maken hebben. Het eerste thema Energie zal nog geruime tijd uitgebreid en verbeterd kunnen worden. Op langere termijn bestaan diverse thema's die aktueel zijn en waar mensen graag over geïnformeerd willen worden. Plannen liggen hiervoor klaar. Gedacht wordt aan:

- relatie stad-platteland
- milieu en projekt
- ekologie en evolutie
- water
- voedsel
- arbeid

Het lijkt van belang om binnen niet al te lange tijd met een projekt inzake de relatie stad-platteland te starten. Dit onderwerp zal in de nabije toekomst sterk in diskussie komen door de verschijning van de zgn. "Groene nota's" en de verstedelijkingsnota van de regering. Op regionaal niveau moeten beslissingen worden genomen over spreiding en koncentratie, waarbij ook de bevolking betrokken is. Een algemeen maatschappelijke oriëntatie - teruggevoerd tot de tegenstelling centralisatie - decentralisatie - moet dan ook veel waarde worden toegekend.

Zeker niet minder belangrijk wordt het probleem "arbeid" geacht. Doorbreking van het vervreemdingsproces dat de huidige arbeid kenmerkt is een voorwaarde om de reusachtige problemen van de nabije toekomst inzake de werkgelegenheid aan te kunnen. Arbeid als middel tot zelfverwerkelijking, als omvorming van natuur wordt in deze kontekst een herkenbaar stuk milieu-edukatie. Er bestaat op dit terrein praktisch geen voorlichting.

Thema's als voedsel en water zijn in het verleden al op verschillende manieren door diverse groeperingen benaderd. Hier is gebruik van te maken. Toch bestaat er nog weinig materiaal waarmee deze onderwerpen ook in maatschappelijke zin uitgediept kunnen worden. Alleen in tamelijk specialistische informatieve boeken gebeurt dit. Daarom wordt bij de opzet weer sterk aan een tentoonstelling gedacht, zij het met minder woorden en meer platen en "doe"materiaal. Voor de "follow-up" wordt aan lespakketten voor scholen en vormingscentra gedacht. Er bestaat reeds een groep onderwijsmensen die dit werk gaat ontwikkelen. De Stichting heeft er kontakt mee. In samenwerking met anderen kunnen kursussen gegeven worden o.a. over gezonde voeding.

Natuurlijk is het onmogelijk om al deze onderwerpen tegelijk aan de orde te stellen. Om louter technische redenen van tijd, geld en mankracht is het het verstandigste om met de meest konkrete onderwerpen zoals "voedsel" en "water" te beginnen. Hoe het zich verder zal ontwikkelen hangt in de eerste plaats af van de financiële mogelijkheden.
Voor al de genoemde onderwerpen is het de bedoeling om als kern een reizende tentoonstelling te maken volgens de formule van "Energie-Edukatief", voorzien van de eveneens omschreven mogelijkheden van een "follow-up". Een kopie van deze tentoonstelling wordt gedurende de tijd dat deze rondreist permanent opgesteld in het landelijk centrum. Aan de hand van deze expositie kunnen dan kaderkursussen georganiseerd worden.
Mogelijkheden worden onderzocht om regionaal, in samenwerking met meer natuurgerichte organisaties een veel bredere opzet van milieu-edukatie te kreëren. Dit zal in de beginperiode nog plaats kunnen vinden op de Oudegracht. Er wordt op het ogenblik een plan voorbereid om te komen tot een groot landelijk centrum voor Milieu-edukatie, waar tal van milieu-edukatieve onderwerpen uitgebouwd kunnen worden. Hierbij wordt behalve aan de hier omschreven vorm van milieu-edukatie ook gedacht aan een permanente tentoonstelling, technische afdeling, natuur-edukatie in de geijkte zin; verder aan biologische tuinbouw, een landschappentuin en een expositie van toepassingen van alternatieve energievormen.
Beoogd wordt een groot centrum dat alle aspekten in zich verenigt, met dien verstande, dat elke organisatie autonoom blijft funktioneren en daarmee zijn eigenheid kan bewaren. Zo'n centraal gelegen veelomvattende opzet lijkt kostenbesparend. Wat de Stichting betreft lijkt een landelijk centrum een mogelijkheid om de werkzaamheden, juist door de samenwerking met andere organisaties zo efficiënt mogelijk, maar ook zo veelzijdig mogelijk uit te bouwen, doordat kombinaties gemaakt kunnen worden in b.v. lespakketten en ander informatieaanbod (permanente tentoonstelling, technisch centrum, kursussen, aktiecentrum, etc.). Het pand Oudegracht voldoet hiervoor niet: er moet dan b.v. in samenwerking met gemeente en provincie naar een groter pand worden uitgezien.
Met "de Kleine Aarde" en anderen zijn besprekingen gaande wat de mogelijkheden zijn i.v.m. een edukatieve biologische tuin. Samenwerking is ook mogelijk op het gebied van lesmateriaal over voedsel, energiegebruik, enz.
De autonomie van de deelnemende groepen, zoals hiervoor bepleit werd, lijkt een zwaarwegend punt. Diversiteit in aanpak en visie is noodzakelijk omdat op die wijze de keuzen duidelijk worden waar de mensen vandaag voor staan: ze laat zien, dat er over één en hetzelfde probleem verschillend gedacht kan worden.Als de zelfstandigheid der groepen verdwijnt kan niets anders ontstaan dan een soort grootste gemene deler,waarin expliciete punten geheel ontbreken.

Bijlage 2

Nota: Werkzaamheden van de Stichting voor Milieu-edukatie, in het bijzonder voor de tentoonstelling "Energie Edukatief"

Utrecht, juni 1976

Stichting voor Milieu-edukatie

Inleiding

De Stichting voor Milieu-edukatie stelt zich ten doel om informatie te geven over aktuele problemen, waarover meningsvorming van belang is. In het bijzonder ijvert ze zich ervoor, die informatie te verschaffen, die langs de officiële kanalen niet tot haar recht komt.
Ze is voortgekomen uit een initiatief van de Stroomgroep Stop Kalkar tot samenstelling van een tentoonstelling "Energie Edukatief". Deze tentoonstelling kan tegelijk haar eerste projekt genoemd worden. Ze trekt nu al een jaar door Nederland.
Er is gebleken dat er zeer grote behoefte bestaat om aktuele wetenschappelijke problemen op een aanspreekbare wijze aan het publiek te presenteren, vooral als deze in samenhang worden bezien met maatschappelijke problemen. Speciaal vanuit het onderwijs is de belangstelling zeer groot. We zijn natuurlijk wel blij met het sukses van de tentoonstelling, maar de lawine van werk, die hier het gevolg van is houdt wel in dat voortzetting op vrijwilligersbasis ternauwernood mogelijk is. Ook zijn er allerlei plannen voor een vervolg, waarvoor geen geld beschikbaar is. Daarom wordt een beroep op de overheid gedaan om financiële steun te verlenen.

Geschiedenis

Pre-Historie

Ruim twee jaar geleden kwam de Stroomgroep Stop Kalkar niet alleen tegen de 3%-heffing t.g.v. de bouw van de kerncentrale in Kalkar in het geweer, maar ook tegen de miljoenen die door de gezamenlijke elektriciteitsbedrijven uitgetrokken werden om de bevolking voor te lichten over de kernenergie.
(Het blad 'Stroom', Energie en Water', de groene stippenfolder over Kalkar).
De aanmoedigende woorden om steeds meer elektriciteit te gebruiken en de daaraan gekoppelde veronderstelling dat kernenergie de enige en juiste oplossing zou zijn voor het energieprobleem gaf stof genoeg voor terechte tegeninformatie.

Onze enige energie was echter mankracht.
Geld ontbrak om een gedegen verspreiding mogelijk te maken.
De wetenschappelijke gegevens en de publieke opinie toonden aan dat de tijd rijp was om een ander geluid te laten horen.

Toen dan ook in 1974 de Gezamenlijke Elektriciteitsbedrijven op de Nationale Onderwijstentoonstelling verschenen met een kapitale voorlichtingsstand, was het voor ons mogelijk om dankzij een bescheiden subsidie van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne een alternatief standje in te richten.
Met tien borden, een diaserie en wat los materiaal oogstten we toen veel sukses. Het motto 'Een oordeel kun je alleen maar vormen als je de zaak van twee kanten hebt bekeken' werd algemeen gewaardeerd.
Na afloop is deze kleine expositie nog diverse malen gebruikt in verschillende steden, en het sukses gaf ons de stumulans om te denken aan een veel uitgebreidere informatie aan de bevolking.
Door gebrek aan tijd is dat idee ruim een half jaar blijven liggen. Toen werd het door een van de mensen van de Stroomgroep weer opgepakt en samen met het Anti-Kalkar komitee Arnhem werd een datum afgesproken voor een nieuwe tentoonstelling, te openen in Arnhem.
Kontakten werden gelegd met die mensen die deskundig op kernenergiegebied genoemd mogen worden (werkgroep Kernenergie Milieudefensie, Bezinningsgroep, TH Eindhoven, de Kleine Aarde).
Veel materiaal werd verzameld, een komitee van aanbeveling werd aangezocht.
Na enige interne moeilijkheden werden nieuwe mensen uit Utrecht erbij gehaald. De grote lijnen van de tentoonstelling werden vastgesteld en het uitvoerende team kon beginnen met de visualisering van de panelen.
De Kleine Aarde maakte een maquette van het Kringloophuis en de TH in Eindhoven gaf ons de beschikking over twee vitrines en een zonnewagentje.
Ondertussen zagen we de mogelijkheden, een eventuele tournee door het land te laten gaan, en vroegen daar opnieuw een subsidie voor aan bij het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne.
Van Aktie Strohalm konden we een grote bus in bruikleen krijgen.
We kregen per 1 mei 1975 ƒ 25.000 voor het realiseren van de tentoonstelling en de mogelijkheid om een jaar lang rond te reizen. Toestemming werd ook gegeven voor het aantrekken van een TAP-kracht als begeleider van onze tentoonstelling.

Jongste geschiedenis

12 april 1975 ging de tentoonstelling in Arnhem van start. Het was in feite een try-out. Verschillende panelen ontbraken nog. Het begeleidende boekje bestond uit een nooduitgave zonder plaatjes. Het werd een groot sukses; veel losse bezoekers en veel schoolklassen. Een hoopvol begin!
In de week daarna werd hard gewerkt aan de vervolmaking en vooral aan het mobiel maken van het materiaal.

Utrecht werd de eerste, officiële startplaats. De tentoonstelling werd geopend door Minister Trip in een ijskoude, maar centraal gelegen Buurkerk. Veel winkelend publiek werd door het zonnewagentje naar binnen getrokken. We schatten dat er zo'n 5000 bezoekers zijn geweest, waaronder zo'n 15 schoolklassen; niet zoveel, maar publiciteit naar de scholen draaide dan ook nog niet optimaal.
Vóór de grote vakantie werd nog één plaats bezocht: Hilversum; daarna volgde de officiële tournee met begeleider.

12-16 april Arnhem
24 mei-7 juni Utrecht
9-18 juli Hilversum
12-23 augustus Den Bosch
6-12 september Middelburg
16-25 september Sneek
1-17 oktober Tilburg
21-24 oktober Enschede
3-8 november Boxmeer
11-14 november Mook
16-20 november Groesbeek
21-24 november Brussel (wereldcongres voor overleving)
9-17 december Haarlem

12-16 januari Velzen
19-23 januari Venlo
9-14 februari Stadskanaal
17-27 februari Zutphen
4-12 maart Brugge (voedselcongres)
16-26 maart Lisse
12-21 april Utrecht (NOT)
22-27 april Nijmegen
28 april-7 mei Schaesberg

23 plaatsen zijn tot nu toe bezocht. Tot december is de tentoonstelling reeds gereserveerd. De groepen die de tentoonstelling aanvragen zijn plaatselijke 'Stroom'-groepen of milieugroepen met energiebelangstelling, afdelingen van politieke partijen, vormingscentra en leraren.
Het bezoekersaantal per plaats varieerde van ± 1000 tot ± 5000. Bij grote manifestaties, zoals NOT Utrecht, Voedselcongres Brugge en Wereldcongres voor overleving Brussel, was het aantal moeilijk te schatten. De bereikbaarheid en ligging van de beschikbare ruimte waren van invloed op het bezoekersaantal. Ook het funktioneren van de organiserende plaatselijke groep was bepalend. We hebben dit proberen te ondervangen door wat begeleidend materiaal te maken: een brief voor de scholen, speciaal postpapier, een brief met voorwaarden en aanbevelingen.

Medewerkers

De begeleider

De taken van de begeleider bestaan uit:

- het opbouwen en afbreken van de tentoonstelling met behulp van drie mensen
- het onderhouden van het materiaal
- het berijden en onderhouden van de bus
- het verzorgen van de verkooptafel: boekjes, affiches, stickers, e.a.
- het begeleiden van de organiserende groep op het moment van de expositie
- het geven van rondleidingen

Voorwaar, een schaap met vijf poten.
De voormalige kameraman Hans Olivier uit Hilversum hebben we voor deze funktie kunnen aantrekken. Hij is iemand met veel verantwoordelijkheidsgevoel en hart voor de zaak. We hadden geen betere kracht kunnen vinden.

De duur van één expositie is meestal 10 dagen. Dinsdag wordt opgebouwd en de volgende week vrijdag afgebroken. De maandag wordt besteed aan het afrekenen van inkomsten en uitgaven van de vorige tentoonstelling en het innemen van nieuw materiaal.
Af-en-toe moet een week halt gehouden worden, om kleine mankementen te repareren, te evalueren, enz....

De financiële en administratieve kracht

Toen na enkele maanden draaien bleek dat de enige full-time vrijwilligster niet meer in staat was om naast de koördinerende taken ook nog de administratieve zaken en de financiën af te wikkelen, werd een noodkreet naar het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne gestuurd, met als resultaat dat we sinds half februari de beschikking hebben over een full-time administratieve kracht, eveneens via de zgn. TAP-regeling.
Zijn taken zijn:

- het voeren van de loonadministratie
- het afwikkelen van iedere tentoonstellingsperiode
- het bijbestellen van nieuw materiaal
- het voeren van de boekhouding
- het verwerken van gegevens; persberichten, reakties
- de korrespondentie
- het verzenden van besteld materiaal

- het dagelijks bemannen van de kantoorruimte
- de post verwerken en de telefoon bedienen

De vrijwilligers

Zoals al eerder vermeld, werd het idee en de uitwerking van de tentoonstelling (behalve de visualisering) verricht door een aantal vrijwilligers. Die zijn daar met ± 6 mensen ruim twee maanden mee bezig geweest. Na de opening bleef behalve het bureau en het koördinerende werk ook nog over de definitieve versie van de begeleidende boekjes.
Inmiddels was ook besloten om de tentoonstelling onder te brengen in een stichting voor Milieu-edukatie. Het bestuur werd gevormd door die mensen die nauw betrokken waren geweest bij de opzet, plus een zéér geïnteresseerde leraar maatschappijleer (didaktische inbreng) en een medewerker van het NIVON. Met de laatste onderhielden we al geruime tijd kontakt i.v.m. doelgroepen. Deze mensen gingen in augustus 1975 aan het werk om een definitieve versie te maken van een begeleidend boekje.

Met de Werkgroep 2000, die geïnteresseerd was in deze uitgave, kwamen we tot een samenwerkingsvorm, De Stichting voor Milieu-edukatie verzorgt de inhoud, Werkgroep 2000 de lay-out en uitgave. Er werd besloten tot het maken van 4 boekjes (katernen).

1. Katalogus van de tentoonstelling.
2. Wat is energie? Ekologische benadering van het energieprobleem.
3. Over de invloed van energie op de maatschappij, en omgekeerd. Maatschappelijke benadering van het energieprobleem.
4. Energiebeleid.

Drie van de vier boekjes zijn inmiddels klaar gekomen. Deeltje 3 verschijnt binnenkort.
Het werk aan deze extra informatie bij de tentoonstelling is geheel belangeloos verricht door leden van het bestuur van de stichting en een aantal andere vrijwilligers. Het is deze groep die het verloop van de tournee nauwlettend volgt en evalueert.

De koördinator

Vanaf het moment dat besloten werd om de tentoonstelling door het land te laten reizen, kwam er organisatorisch veel extra werk. Ongevraagd werd één persoon de spil waar alles om draaide, en die als taken kreeg:

- het maken van afspraken met de begeleider en de groepen

- het bijhouden van de agenda
- het verzorgen van algemene publiciteit en propaganda
- het leggen van kontakten met en verslagen uitbrengen aan het ministerie
- subsidie aanvragen
- het regelen van de twee TAP-krachten (begeleider en financieel/adm.kracht)
- relaties met andere organisaties aanknopen
- op de hoogte blijven van aktuele situaties
- het bijhouden van literatuur, knipselboek
- het kontinu bereikbaar-zijn voor informatie in geval van plotselinge moeilijkheden
- het leggen van kontakten met de pers
- het coachen van de begeleider (dit in samenwerking met het bestuur)
- het afwikkelen van een tentoonstellingsperiode
- het voorbereiden van bestuursvergaderingen
- het verslag uitbrengen naar het bestuur
- het behartigen van alle financiële en administratieve zaken; hier kwam in februari een TAP-kracht voor.

Al dit koördinerende werk werd dit jaar dus door één vrijwilliger gedaan, omdat er geen financiële mogelijkheden waren en het gedaan moest worden. Verdeling van taken over verschillende personen was onmogelijk. Door de vrijwillige basis, waarop iedereen werkte, werd die funktie juist zo zwaar (weinig efficiency mogelijk).

De ruimte

Er kon tot nu toe gebruik gemaakt worden van een ruimte van de Kargadoor, Oudegracht 36, Utrecht.
De telefoon kon daar voor binnenkomende gesprekken gebruikt worden. Naar buiten bellen deden we veel via een partikuliere telefoon, omdat anders de lijn op de Oudegracht teveel geblokkeerd zou worden. De beschikbare kamer moest ook voor vergaderingen ontruimd worden. Willen we verder funktioneren dan zullen we zeker naar een andere, vaste, ruimte moeten uitkijken, of huur gaan betalen aan de Kargadoor.

Wat er aan ontbrak

De tentoonstelling heeft kwa belangstelling uitstekend gelopen. Het is duidelijk dat deze wijze van informeren in een grote behoefte voorziet. We krijgen meer aanvragen dan we aankunnen, en moeten deze mensen dan ook ver-

wijzen naar een latere datum. De groepen die de tentoonstelling aanvragen zijn meestal goedwillende, milieu bewuste mensen, die echter niet ingevoerd zijn in organisatorische zaken, zoals subsidies enz.
De kosten van een 10-daagse tentoonstelling lopen zo tegen de ƒ 1000. Ook missen zij de ervaring die nodig is om de juiste kontakten met scholen en vormingsgroepen en met de pers te leggen. De aanwezigheid van de tentoonstelling en de organisatie er om heen werkt stellig enthousiasmerend, maar we zien telkens met spijt dat we geen mogelijkheid hebben om na afloop een handreiking te bieden om verder te gaan.
De aanwezigheid van de tentoonstelling in een gemeente is eenmalig. Zo hebben we ervaren dat meestal geen enkele mogelijkheid bestaat om een follow-up te geven. Mensen worden maar even met de problematiek gekonfronteerd. Alleen de begeleidende boekjes bieden een aanvulling, maar die zijn slechts bestemd voor een bepaalde doelgroep; de meer geïnteresseerden.
Waar wij aan denken:

a) een diaserie
b) lesseries voor scholieren
c) een aantal onderwerpen uit de tentoonstelling gevisualiseerd op kleinere borden.

Behalve voor middelbare scholen, volkshogescholen en de vakbonden denken we ook aan materiaal voor de hoogste klassen van de lagere school, voor huisvrouwengroepen en werkende jongeren. Eenvoudige teksten en goede visualisaties zijn dan noodzakelijk. Om dit materiaal te kunnen maken zal eerst beter kontakt gelegd moeten worden met de mensen die ermee willen werken.
Dat betekent: een regelmatig bezoek aan de plaatsen waar de tentoonstelling zich bevindt is noodzakelijk; daarnaast geven gesprekken met bezoekers en vooral leerkrachten en leerlingen de nodige informatie.

Wat nu verder?

A. In de eerste plaats moet de mogelijkheid gevonden worden om de tentoonstelling te laten draaien zoals nu gebeurt. Hiervoor zijn tenminste de krachten noodzakelijk die dit tot nu toe mogelijk hebben gemaakt: een begeleider, een financieel-administratieve kracht en een koördinator. Daarnaast wordt ook belang gehecht aan een vierde kracht die deskundig is op het gebied van vormgeving.
Handhaving van de kwaliteit van de tentoonstelling houdt naar ons gevoel ook in dat de aktualiteit gewaarborgd moet blijven. Daarnaast zullen enkele duidelijke manko's moeten worden aangepakt.

Te noemen zijn:

1. Enkele panelen, die onduidelijk bleken, moeten worden vervangen. Daarnaast gaan ontwikkelingen op energiegebied zowel politiek als wetenschappelijk zo snel, dat het "up-to-date" blijven inhoudt, dat er telkens veranderingen aangebracht moeten worden.
2. Er blijkt behoefte te zijn aan een permanente dia-projektie.
3. Ook wordt belang gehecht aan aanvulling met enkele bewegelijke, driedimensionale maquettes. Zo ontbreken modellen van rendabel te bouwen zonnehuizen; van warmtepompen en van energiecircuits.

B. In een volgende fase van het projekt zal aandacht moeten worden besteed aan nieuwe plannen, die zich voornamelijk zullen richten op de "nazorg"; op dat wat er gebeuren moet, wil de tentoonstelling dat effekt sorteren wat ervan verwacht wordt. Het gaat hier zowel om de organiserende groepen, als om de bezoekers van de tentoonstelling: scholen, onderwijzers en leraren, huisvrouwengroeperingen, vakbondsgroepen, werkende jongeren enz. De hieruit voortvloeiende werkzaamheden zullen nu al moeten worden aangepakt. Dit zal gedaan moeten worden door iemand die kwaliteiten heeft op vormingswerkgebied en die interesse heeft in vraagstukken van milieu en energie.

Zijn aktiviteiten zullen o.a. zijn:

1. Toetsen van de tentoonstelling aan de algemene informatiebehoefte bij het publiek.
2. Begeleiden van organiserende groepen bij - subsidieaanvrage
   - kontakten met gemeente en pers
   - verkrijgen van ruimte voor de tentoonstelling.
3. Begeleiden (en voorbereiden) van te ontwikkelen lespakketten. Aangeven hoe deze optimaal te gebruiken zijn.
4. Onderhouden van kontakten met groepen en scholen die de tentoonstelling hebben bezocht en de lespakketten hebben gebruikt.
5. Evalueren van bovenstaande aktiviteiten met het bestuur van de Stichting.

C. Ten aanzien van de aktiviteiten die voor het eind van 1976 op het programma staan kan onderscheid worden gemaakt in een korte-termijn- en een lange-termijn-deel.

Voor het korte-termijn-gedeelte staan op het programma:

1. Het maken van een diaserie, welke de inhoud van de tentoonstelling

weergeeft. Ze wordt in 100-voud gemaakt en omvat 50 dia's. Een begeleidend drukwerkje geeft de toelichting, waarmee de serie te vertonen is (Zie begroting 3b).

2. Het samenstellen van een mobiele tentoonstelling waarin enkele deelaspekten uit de grote tentoonstelling nader uitgediept worden in korte en bondige formuleringen. (Begroting 3a).
   Het ligt in de bedoeling om series van uitklapbare panelen te vervaardigen, elk 50 x 50 cm van afmeting, uitgevoerd in twee kleuren in screendruk: welke in een gang of klaslokaal zijn op te hangen.
   Te denken valt hierbij aan een soort ruilsysteem, waarbij meerdere van dergelijke tentoonstellingen verschillende aspekten van het energievraagstuk aan de orde stellen, zoals:
   - alternatieve vormen van energieopwekking
   - huidige vormen van energieopwekking
   - relatie tussen energieverbruik en diverse maatschappelijke ontwikkelingen (schaalvergroting, infrastruktuur enz.)
   - totstandkoming van beleid

Voor het lange termijn werk wordt aan het volgende gedacht (vgl.begroting 3c, 3d):

3. Medio 1977 kan een lessenpakket worden uitgebracht. Een werkboek voor onderwijzers en vormingswerkers dient hiertoe te worden samengesteld; op basis van de resultaten van het onder B beschrevene.
   Gedacht wordt aan een rijk geïllustreerd en van ± 20 dia's voorzien boekje met tips en mogelijkheden voor zelfwerkzaamheid van leerlingen. Het is duidelijk dat dit tot stand komt in voortdurende wisselwerking tussen degenen die het voorlopige materiaal testen en de vormgever, die zijn ideeën bij de tentoonstelling zelf opdoet.
4. Naast dit boekje worden meerdere werkschriften voor leerlingen ontworpen, waarin illustraties, tips, opschriften. verklarende teksten zijn opgenomen als konkretiseringen van wat in het werkboek ter sprake is gebracht.

Aan de voorbereiding van het onder (3) en (4) vermelde kan nu reeds worden gewerkt; in het bijzonder door het leggen van kontakten met deskundigen en door het samenstellen van testmateriaal, in enkele scholen te gebruiken.

De voorbereiding kan door het vaste team van medewerkers ter hand worden genomen, alhoewel voor uittesten van materiaal voor het werkboek wel hulp zal moeten komen van een didaktisch geschoold iemand (zie begroting 3c).

Er zijn reeds vergevorderde plannen en ideeën voor dit werk aanwezig. Voor de uitvoering - welke pas in de loop van 1977 aan de orde komt - zal een nieuwe subsidieaanvrage moeten worden ingediend.

NB: In de hiernavolgende begroting zijn dus niet de personeelskosten opgenomen, uitgezonderd het uurloon van loonkrachten (zie 3c).

Stichting voor Milieu-edukatie

Het bestuur:

voorz: Drs. P.J.Schroevers
secr: J.A.H. Nusink
pennm: Mevr. C.A.Schouten-Escher
lid: Mr. F.J.Hesselink
lid: Mevr. M.M.I. Korver.

adres: Oudegracht 36, Utrecht
tel: 030 - 314314
giro:318 01 99 te Bennekom.